

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

2

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

2

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Janas JURKIEWICZIUS

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachimas TAUBERIS

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

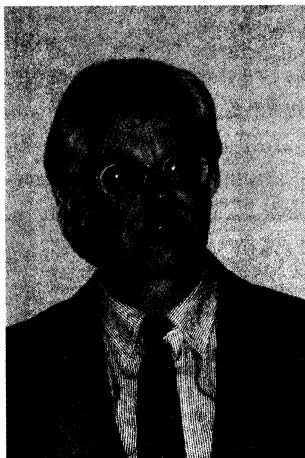
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2006

© Straipsnių autoriai, 2006

IN MEMORIAM

ATĖJO KAZOKAS – IŠĖJO VYTAUTAS (1951 10 11 – 2005 09 07)

1974 m. rudenį, baigęs Vilniaus pedagoginį institutą, į Archeologijos skyrių atėjo dirbti energingas jaunuolis. Tuo metu skyriuje, vyrų pusėje, jau dirbo trys Algirdai, trys Vytautai, vienas Jonas ir vienas Adolfas. Todėl jauniausiam Vytautui, Kazakevičiui, greitai prigijo sutrumpintas jo pavardės variantas – Kazokas, retkarčiais skyriaus vadovo A. Tautavičiaus dar pakeičiamas į malonesnę Kazokėlio formą.

Neilgai pasidžiaugęs mylimu darbu, greitai buvo pašauktas tarnystei sovietinėje kariuomenėje. Grįžo po metų. Beprasmiškai praleistas laikas ir baimė, kad kažką labai svarbaus praleido ir gali nespėti, skatino Vytautą dar aktyviau dirbti. Skyriaus vadovo padedamas išsirinko temą – „II–VIII amžių baltų ginklai Lietuvoje“. Atsimenu, kaip skyriaus moterys „apgailstavo“, kad Vytui atiteko tokia „negraži“ tema – vien surūdijusios geležys ir nieko įdomesnio. Medžiagos šiai temai buvo ir buvo daug. Be to, didesnė jos dalis išsimėčiusi po visus Lietuvos muziejus ir muziejėlius. Reikėjo susirinkti viską pačiam. Prasidėjo didžioji Vyto kelionė po Lietuvą. Sąžiningai aplankė visus muziejus ir muziejėlius, kuriuose buvo nors vienas archeologinis radinys. Apžiūrėjo, išmatavo, nusipiešė visus ginklus, ir tuos, kurie buvo restauruoti, išvalyti, padėti po stiklu, ir tuos, kurie gulėjo lentynose, ir tuos, kurie buvo tarsi „išbrokuoti“, susukti į laikraščių skiautes ir pakišti po lentynom. Vytautas neturėjo laiko laukti, kada muziejai galės jį priimti. Jis sugebėjo dirbti muziejų fonduose netgi tada, kai fondai kėlėsi į kitas patalpas, buvo remontuojami, revizuojami ar buvo tiesiog nepriėmimo diena. Jis sugebėdavo įsiprašyti visur, bet tai darė be pataikavimo, be pykčio, greičiau su šypsena ir humoru. Taip jį ir priimdavo. Iki pat gyvenimo pabaigos jis visur buvo Savas.

O humoro jausmą tikrai turėjo! Juokėsi visų pirma iš savęs, jokių būdu ne iš kitų. Buvo suvalkietis ir tuo labai didžiavosi, vis primindamas, kad gimė Marijampolėje, tą žodį pabrėžtinai suvalkietišškai išstardamas, o ne jokiam Kapsuky, tuo pačiu pridurdavo, kad Suvalkija – *über alles*. Čia ir „saldainės“ buvo saldesnės, ir lašiniai suvalkietiški su kokybės ženklų. Beje, pastarieji ir ne vieną mūsų sąjunginėse konferencijose gelbėjo nuo „vietinių virtuvių ypatumų“. Gebėjimas juoktis ir neužgauliai pasišaipyti iš kai kurių situacijų darė jį atvirą ir draugišką. Atsimenu, tyrinėjant Plinkaigalio kapinyną, radome viename kape palaidotus du žirgus. Vytas sąžiningai ir dorai vykdė archeologo pareigą ir vežė į Vilnių visą osteologinę medžiagą. Nors tuo metu mums ir buvo liepta rinkti tik gerai išlikusią. „Aš imu viską, tegul patys atsirenka“, – tokius jo žodžius turbūt girdėjome ne vieną kartą. Tą dieną tas „viskas“ buvo dar ir du žirgai. Po darbo, pavargę, lėtai sliūkinam išsirikiavę vorele siauru bulvių tarpuvagiu: pirma apsikrovusi maišais eina Vyto žmona Danutė, paskui dviratį, apkrautą archeologine amunicija – lagaminu su fotoaparatais, užrašais, polietilena, apsidengti kapams nuo lietaus „jeigu kas“, matuoklėmis, kastuvais ir t. t. stumia ekspedicijos vadovas, iš paskos einu aš. Staiga Vytas atsisuka, pamerkia man akį ir sako: „Ot žmoną turiu, net du arklus paneša“, ir juokas, atrodo, padeda mums viską greičiau nugabenti iki vietos.

Vytas buvo beveik abstinentas. Esant progai kokio gėrimo tik paragaudavo, o paragintas visada turėdavo kaip neįžeisdamas kito atsisakyti. Jeigu ekspedicijoje koks kaimynas ateidavo „padraugauti“, Vytas visada mandagiai, bet pabrėžtinai atsakydavo, kad darbo metu negeria, o ekspedicija yra darbas visą parą. Kartais koks žmogelis bandydavo paprieštarauti, kad valdžia toli, Vilniuje, nematys, bet Vytas buvo principingas: „darbas yra darbas, nieko nepadarysi“. Kitom progom paaiškindavo, kad negali išgerti, nes yra „už šeimos vairo“, o šeimoje net dvi moterys (žmona ir duktė), už tai net pražilęs taip anksti, kur čia dar taurelę kilnosi!

Į kiekvieną darbą žiūrėjo labai sąžiningai ir principingai. Principingumas, savo nuomonės turėjimas ir nebijojimas ją pareikšti – Vytautui būdingos charakterio savybės. Pats niekada ir niekur nevēluodavo, visada laikydavosi duoto žodžio ir to reikalavo iš kitų.

Be tiesioginio darbo, dar turėjo vieną „tarnybą“ – buvo žvejys. Žvejojo visais metų laikais, ir kaip pats sakydavo, bet koku oru. Kai bandydavom švelniai pasišaipyti iš tos Vyto tarnystės, nesiginčijo, tik išklauses moterų argumentus, sakydavo: „et, ką jūs, moterys, suprantate apie žvejybą“, tuo diskusija ir baigdavosi. Žvejojo su „mokslininko gysle“. Rašė žvejo Dienoraštį. Kartą ekspedicijoje su žmona Danute priprašėme, kad perskaitytų mums, ką užrašė. O, pasirodo, užrašydavo viską – kokia oro temperatūra, iš kur pučia vėjas, kokiam telkiny žvejoja, kelintą valandą užmeta meškerę, koks masalas ant kabliuko, po kiek laiko užkimba žuvis, kiek ji sveria ir koks žuvies ilgis. Beje,

pagautos žuvies pavadinimas užrašomas ir lotyniškai. Atsimenu, kad išklausę tokį užrašą su Danute ilgai juokėmės. Daugiau mums užrašų iš Dienoraščio niekada neskaitė. Beje, neužilgo iki Vytauto mirties kažkaip atsitiktinai paklausiau, ar dar ir toliau rašo tą Dienoraštį. Užtikrino, kad taip, bet mums (greičiausiai turėjo minty moterims) neskaitys niekada!

Vytas turėjo dar vieną gražų vyrišką charakterio bruožą. Buvo labai mandagus ir paslaugus. Niekada nepralįsdavo pirmas pro duris, jeigu prie durų stovi moteris. Ir nesvarbu, ar tai garbinga mokslininkė, ar tik vakar į darbą priimta studentė, ar ūkio dalies darbuotoja. Įėjus į kabinetą moteriai Vytas visada atsistodavo, ir nesvarbu, ar į kabinetą įeini tik minutės, ar gero pusvalandžio pokalbiui. Kartais net nusistebėdavau. Juk mes pažįstami daugiau nei 30 metų, žvalgomųjų ekspedicijų metu išvažinėję visais Lietuvos keliais ir dulkėtiais keleliais, vasarom iki paskutinio siūlo permerkti lietaus, ir kaitrios saulės išdžiovinti iki skausmingų pūslių. Bet Jis buvo toks. Mandagumo išmokęs iš savo vyresnių kolegų – A. Tautavičiaus, V. Urbanavičiaus, A. Tylos, V. Merkio, M. Jučo. Matyt, būta ne tik gerų Mokytojų, bet ir gero Mokinio. Išmoko gerai ir visam gyvenimui.

Mirtis Vyta išsivedė netikėtai. Vieną gražią pavasario dieną išgirdome kraują stingdantį Vyto ligos diagnozės pavadinimą. Sumišome visi. Vieni puolė aiškinti, kad taip gydytojai manė vakar, šiandien jau yra kitaip, kiti sakė, kad tokia liga buvo iki operacijos, po – jau kita, tretį nemanėme nieko. Jeigu ši liga pjauna ir tokius sveikuolius, koks buvo Vytas, tai jau manyti nėra ko.

Iki 54-ojo gimtadienio liko 33 dienos. Rudenį atėjo į šį Pasaulį, rudenį ir išėjo. Gimė 1951 m. spalio 11 d., mirė 2005 m. rugšėjo 7 d. Liko ne tik neišgyventos dienos. Liko nuveikti Darbai: apgintos dvi disertacijos: 1984 m. „II–VIII amžių baltų ginklai Lietuvoje“ ir 1998 m. „Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė“, parašytos 4 monografijos: „Оружие балтских племен II–VIII веков на территории Литвы“ (1988), „Plinkaigalio kapinynas“ (1993), „IX–XIII a. baltų kalavijai“ (1996), „Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje (II–XII–XIII amžius)“ (2004), daugiau kaip 50 mokslinių straipsnių. Buvo įvairių archeologijos leidinių redkolegijų narys ir atsakingas redaktorius, mokslinių programų vadovas, disertacijų komitetų narys, vadovas ir oponentas, mokslinių konferencijų dalyvis ir organizatorius, Instituto mokslo tarybos pirmininkas ir narys, Mokslinės archeologijos komisijos pirmininkas ir narys, Lietuvos archeologų draugijos narys...

Pažinojau Vyta daugiau nei 30 metų. Todėl drąsiai galiu sakyti, jog iš visų darbo sričių mėgstamiausias jo buvo darbas ekspedicijose. Jose prabėgo daugybė vasarų. Dirbo beveik su visais archeologijos grandais – R. Volkaite-Kulikauskiene, A. Tautavičium, V. Urbanavičium, L. Vaitkunskiene. Pats vadovavo ekspedicijoms Plinkaigalio,

Kalniškių, Kejėnų kapinyuose, Miškinių ir Visėtiškių pilkapinyuose. Važiavo į ekspediciją net ir tada, kai nebuvo finansavimo. „Dirbu visuomeniniais pagrindais“, – taip pats įvardijo savo paskutinių šešerių metų darbą Kalniškių kapinyne (iš viso Kalniškėse kasė 17 vasarų). Pats atkasė, pats fiksavo, pats užkasė. Stebėjomės Vytauto kantrybe ir užsispyrimu. O ir vieno, ir kito Vytautas turėjo su kaupu.

Žmonės išeina – darbai lieka, Vytauto gyvenimui apibūdinti labai tiktų perfrazuotas Hipokrato posakis *Ars longa, vita brevis*.

Ilona V a š k e v i č i ū t ė

MOKSLININKAS ŽEMAITIS, MYLĖJĘS NE TIK ŽEMAITIJĄ...

(1926 12 08 – 2005 10 02)

2005 metų spalio 2 d. Lietuvos mokslininkų bendruomenė neteko žymaus etnologo, ilgamečio Lietuvos instituto mokslininko, habilituoto daktaro, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademiko, profesoriaus Vacio Miliaus – šviesaus žemaičio, mylėjusio ne tik gimtąją Žemaitiją, bet ir visą Lietuvą... Mylėjusio ne tik iš tolo, pro mokslo įstaigų ar automobilio langą, bet išvaikščiojusio tos mylimos Lietuvos net ir atkampiausius kaimus, su nuoširdžiu dėmesiu tyrinęjusio Lietuvos žmonių gyvenimo būdą, jų dvasinio gyvenimo raidą sudėtingame XX amžiuje. Iškeliavo į amžinybę, iki paskutinio atodūσιο, net ir sunkios ligos patale, ne tik domėjęsis, bet ir dirbęs pamėgtą mokslininko, etnologo-tautotyrininko darbą. Iškeliavo į amžinybę kupinas rūpesčių tautos dvasia, jos ateitimi.

Velionis gimė 1926 m. gruodžio 8 d. Mosėdžio valsčiuje Šauklių kaime. Vaciu einant trečiuosius metus, mirė jo tėvas, liko su motina. Jį ėmėsi globoti tetos. Viena iš jų, teta Julija, Šatėse šeimininkavo pas kunigą senelį Pranciškų Kazlauską misionarijų (nemaišyti su monsinjoru. Misionarijus – šiandien vadinamas rezidentu, t. y. baigęs klebono tarnystę ir išėjęs į užtarnautą poilsį). Šatėse Vacys lankė pradžios mokyklą, mokėsi vienoje klasėje su Telšių vyskupu emeritu Antanu Vaičiumi, kuris taip prisimena savo bendramokslį Vacį Milių:

„Mokiausi su juo pradinėje Šačių mokykloje, kartu su juo patarnaudavau ir Mišioms. Buvo tylaus, švelnaus būdo, tvarkingas, darbštus ir pamaldus, vienas iš geriausių mokinių.

Gana dažnai jis parsivesdavo mane pas save. Geroji teta Julelė tuoj pat sodindavo prie stalo, vaišindavo arbata ir skaniais pyragaičiais. Prie stalo sėdėdavo ir senelis kunigas, ligotas, nebeprigirdintis, labai neaiškiai kalbantis, drebantis, turbūt parkinsono liga sergantis. Mišių jis nebelaikydavo. Kai bažnyčioje būdavo daug einančių išpažinties, padėdavo klebonui ir vikarui, klausydamas Išpažinčių zakristijoje, ir buvo tikinčiųjų labai mėgstamas.

Vacys gana dažnai apsilankydavo pas mane, mano tėvų namuose, Geidučių kaime. Šnekučiuodavomės, žaisdavome ir visada turėdavome ką veikti.

Kai mano vyresnysis brolis Juozas ir dar vienas šatiškis, tarnaudami Lietuvos kariuomenėje, parvykę atostogų su karine uniforma dalyvavo pamaldose ir po pamaldų vaikščiojo su jaunimu po miestelį, mokyklos vedėjo Jurgio Baltrūno patriotiškai nuteikti sumanėme įsitaisyti Lietuvos karių dragūnų uniformas. Triūsėme Šatėse pas Vacį. Prisimenu, su koku užsidegimu prakaitavome darydami kepures, kardus ir visa kita. Ypač pakili buvo nuotaika, kai mes, rodos, šeši žygiavome per miestelį. Prisimenu, kaip maloniai mus priėmė ir sveikino šatiškiai, net ir Šačių žydėliai.

Kai mokėmės V ir VI skyriuose, mudviejų keliai kiek išsiskyrė: Vacys pasuko į Skuodą, o mane tėveliai nuvežė į Mosėdį. Bet ir tais metais parvykę namo eidavome į bažnyčią, patarnaudavome Mišioms.

Nuo 1940 m. vėl mokėmės kartu Skuodo gimnazijoje. Kai aš 1943 m. rudenį įstojau į Telšių kunigų seminariją, kitais metais čia atvyko ir Vacys. Mokėsi gerai, buvo pamaldus, pavyzdingas klierikas.

Sovietinei valdžiai likvidavus Telšių kunigų seminariją, kai 1946 m. rudenį aš su kitais telšiškiais klierikais nuvykau į tarpdieczinę Kauno kunigų seminariją, Vacys, apsisprendęs likti pasauliečiu, ėmė studijuoti Vilniaus universitete.

Nepaisant skirtingų apsisprendimų, likome geri draugai. Kai tik galėdavo jis visada aplankydavo mane. Kai aš tapau Telšių vyskupijos valdytoju, o 1982 m. ir vyskupu, Vacys nevengė ir neužmiršo manęs. Jaučiau, kaip jam rūpėjo Lietuvos ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios likimas. Ne kartą jis yra man patarinėjęs, ką turėtume daryti mes, dvasininkai, kad palaikytume ryšius su inteligentija ir taip padėtume jai išlaikyti religinę, lietuvišką dvasią.

Kai turėjau laimės dalyvauti vyskupų kelionėse į Romą ir parsivežti iš prof. Antano Liuimos SJ gautų knygų, Vacys godžiai jas griebdavo, skaitydavo ne vien dėl savęs“.

Karo metais mokydamasis Skuodo gimnazijoje Vacys Milius susipažino su įžymiu pedagogu, lituanistinės medžiagos ir tautosakos rinkėju Matu Untuliu (1889–1952), kuris dažnai apsisitodavo pas jo giminaitę, gyvenusią Šačių parapijoje Vabalių kaime. Matas Untulis įtraukė į tautosakos rinkimo darbą gimnazistą Vacį Milių. Iš M. Untulio gautas 1943 m. žurnalas „Gimtas kraštas“, matyt, ir nulėmė, kad 1946 m. vasarą Vacys Milius įstojo į Vilniaus universitetą studijuoti etnografiją ir muziejininkystę. 1947 m. studijuodamas pradėjo dirbti Istorijos institutui priklaususiam Etnografijos (dabar Lietuvos nacionaliniame) muziejuje. Šio muziejaus Tarybos nariu bendradarbiu liko iki pat mirties.

1948 m. V. Milius su šio muziejaus direktoriumi Vincu Žilėnu (1907–1982) išvyko į pirmąją ekspediciją po Švenčionių krašto kaimus. Taip prasidėjo iki pat paskutiniųjų gyvenimo metų vykusios ekspedicijos-kelionės po Lietuvą, stengiantis surinkti, užfiksuoti kuo daugiau gimtojo krašto etninės kultūros, dvasinių ir materialių nykstančių vertybių.

V. Milius keliavo ne tik dabartinės Lietuvos respublikos žemėse, bet ir ten, kur dar gyveno ar gyvena lietuviai, t. y. Gudijoje, Lenkijoje. Kalbino tūkstančius tautiečių, užrašė atsiminimus, rinko įdomesnius žodžius, posakius. Jam buvo svarbu ne tik kaupiti etnologams, mokslininkams svarbią medžiagą, bet ir ją skelbti, publikuoti skaitančiai tautiečių visuomenei ir taip ugdyti jos tautinį sąmoningumą. Ekspedicijų metu susidurdavo su sovietine nutautinimo, rusinimo politika, registravo lietuviybės naikinimo faktus. Šią informaciją V. Milius teikė jaunesnei etnologų, lituanistų kartai, rašė protesto laiškus sovietinei valdžiai. Taip buvo ugdomas jaunosios kartos inteligentų patriotizmas. Todėl etnografinės kraštotyros ekspedicijas sekė sovietinio saugumo agentai, ekspedicijų dalyviai buvo terorizuojami, represuojami. Nuo 1966 iki 1971 m. V. Milius buvo Lietuvos kraštotyros draugijos leisto žurnalo „Kraštotyra“ redakcinės komisijos narys. Tačiau po penkerių metų sovietiniams pareigūnams pradėjus nacionalinės kraštotyros sekimą, kritiką ir persekiojimą, Vacys Milius, Antanas Tyla ir Norbertas Vėlius iš šio žurnalo redakcinės komisijos atleisti. Lietuviškos kultūros persekiojimo faktus ir savo pastabas V. Milius perduodavo pagrindžio leidiniams: „Alma Mater“, „Pastogė“, „Aušra“. Nuo 1966 m. iki pat mirties jis siuntė lietuvių etnologijos ir folkloristikos bibliografinius duomenis tarptautiniam bibliografiniam leidiniui „Internationale Volkskundliche Bibliographie“ Bonoje. Jis yra ir Lietuvoje išleisto išsamiausio

bibliografinio dvitomio „Lietuvių etnologijos bibliografija“ autorius. Arti tūkstančio Vacio Miliaus knygų, straipsnių suregistruota jo darbų bibliografinėje rodyklėje.

Tačiau oficialus jo kaip mokslininko pripažinimas atėjo tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Tiesa, dar 1955 m. sausio 4 d. V. Milius Maskvoje apgynė istorijos mokslų kandidato (dabar daktaro) disertaciją. Tačiau kitų mokslinių ir pedagoginių vardų bei laipsnių sulaukė tik laisvoje Lietuvoje.

1993 m. birželio 3 d. jam buvo suteiktas humanitarinių mokslų habilituoto daktaro laipsnis, 1994 m. lapkričio 23 d. Vytauto Didžiojo universiteto senatas suteikė profesoriaus vardą, 1993 m. jam buvo paskirta Jono Basanavičiaus premija, 1997 m. apdovanotas Gedimino ordinu, 2004 m. už darbų ciklą „Lietuvos etninės kultūros tyrinėjimai 1956–2002 m.“ Vaciumi Miliui buvo paskirta nacionalinė mokslo premija.

Nuo pat atgimimo pradžios Vacys Milius buvo aktyvus Lietuvių katalikų mokslo akademijos veiklos atkuriamojo komiteto, vėliau centro valdybos narys, etnologijos valdybos narys, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio“ ir Suvažiavimo darbų redakcinės kolegijos narys. 1997 m. rugsėjo 19 d. Lietuvių katalikų akademija išrinko jį savo akademiku, taip įvertindama jo kaip mokslininko tyrinėjimus krikščioniškojo dvasinio paveldo srityje. Taip buvo apvainikuotas krikščioniškos orientacijos mokslininko, etnologo gyvenimo kelias, nueitas neramiame, audringame didžiųjų išbandymų kupiname XX šimtetyje. Kelias, prasidėjęs 1943 m. Mato Untulio duoto paskaityti paskutiniojo „Gimtojo krašto“ numeriu ir galbūt Vacio Miliaus, Skuodo gimnazijos abituriento, patirtais išgyvenimais 1944 m. liepos Žemaičių Kalvarijos atlaidų metu liudija:

„Karui einant į pabaigą ir traukiantis vokiečiams, Žemaičių Kalvarijos klebonas Vladislovas Polonskis MIC, pritariant vysk. Vincentui Borisevičiui, suorganizavo misijas. Pakvietė garsųjį pamokslininką tėvą Joną Bružiką SJ. Jis pasakydavo po 6–8 pamokslius kasdien ir taip darė per 8 dienas. Atlaidų dienomis oras buvo išskirtiniai nuostabus. Naktys šiltos, dienos be didesnio vėjo. Pamokslius sakė šventoriuje, jų temos buvo labai aktualios. Besiartinant netikėjimo ir persekiojimų epochai, būtina buvo klausytojus sustiprinti tikėjime. Tėvas Bružikas atsivežė garsiakalbį. Visame miestelyje buvo gerai girdimi pamokslai, Šventos Mišios. Nuo vysk. Jurgio Tiškevičiaus laikų Kalnusėjusio vyskupo nebuvo matę. Vyskupas Vincentas Borisevičius pats nešė didįjį Kryžiaus medžio relikvijorių, apsisiautęs raudona kapa. Žmonės ėjo paskui savo Ganytoją, melddamiesi už tikėjimą ir Tėvynės ateitį. Jūra žmonių, vėliavų, orkestrų demonstravo ryžtą išlaikyti tikėjimą ir tautiškumą“.

Ir Vacys Milius, 2003 m. recenzuodamas vieno Telšių kunigų seminarijos alumno magistrinį darbą apie Žemaičių Kalvarijos šventovę, neiškentė nepasidalijęs tuose 1944 m. atlaiduose patirtais įspūdziais. Minėjo, kokį gilų įspūdį paliko vyskupas Vincentas Borisevičius, nešantis Kryžiaus keliu Kryžiaus relikvijorių. To vaizdo prasmė išryškėjo po poros metų, kai tas vyskupas sovietinių okupantų kalėjime buvo sušaudytas...

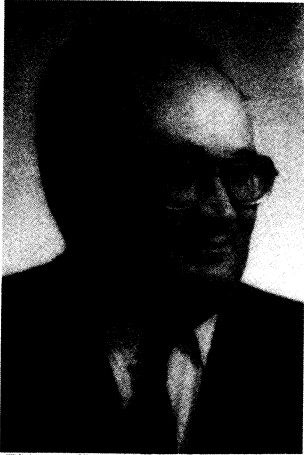
Vacys Milius pasakojo, kaip paskutinę tų atlaidų dieną į Žemaičių Kalvariją buvo gausiai susirinkę inteligentai iš visos Lietuvos, besitraukę nuo artėjančios Raudonosios armijos. Inteligentai po Sumos atskiru būriu „apvaikščiojo“ Žemaičių Kalvarijos tradicinius Kryžiaus Kelio Kalnus...

Po visų pamaldų vienuolyno kieme vyko inteligentų susirinkimas. Jame dalyvavo ir ką tik gimnaziją baigęs Vacys Milius. Ekonomistas publicistas Grigas Valančius kalbėjo apie Lietuvos padėtį bei kas vyksta Raudonos armijos užimtoje šalies dalyje. ..., poetas Vytautas Mačernis skaitė savo paskutiniuosius egzistencinio nerimo kupinus eilėraščius, tarp jų ir prieš mėnesį parašytą „Malda į Šventąjį Kazimierą“, kuris labai atitiko tuose atlaiduose vyravusią nuotaiką:

O Kazimierai Šventasis!
Kai tauta pavojui bus,
Ar išvesi kaip anąsyk
Pergalės kovon pulkus?
Ar tu leisi, kad baltoji
Mūsų žemės Lelija
Po raudono žirgo kojom
Būtų amžiais sutrypta.

Vacys Milius išgyveno tą sunkių išbandymų epochą kilniai ir dorai dirbdamas ne lengvą mokslininko etnologo ir tautos dvasinės kultūros tyrinėtojo darbą. Išgyveno nepalūžęs ir nepalaužtas... Sulaukė naujo Atgimimo... Nors tikriausiai amžinybėn iškeliauvo su rūpesčiu širdyje dėl Tėvynės, dėl jos ateities. Palikdamas mums savo nebaigtus darbus, patikėdamas mums savo rūpesčius, savo tikėjimą, viltį, palikdamas savo kaip mokslininko ir kilnios dvasios žmogaus pavyzdį.

Vysk. Jonas B o r u t a

TADEUSZAS WASILEWSKIS
(1933 04 08 – 2005 11 09)

Eidamas 73-uosius metus ligų palaužtas Varšuvoje mirė Tadeusz Wasilewski – iškilus lenkų istorikas, įvairialybiais ryšiais susijęs su Lietuva ir jos istorija. Jis gimė Vilniuje, jo protėviai, ypač iš motinos, kilusios iš Valavičių, pusės buvo žinomi Lietuvos praeities žmonės. 1945 m. T. Wasilewski su šeima išvyko į Lenkiją. 1951–1955 m. studijavo istoriją Varšuvos universitete, o šį baigęs liko dirbti Universiteto Istorijos institute, nuėjo jame išpūdingą kelią nuo asistento iki profesoriaus. Net kai 1991–1995 m. dirbo Lenkijos Respublikos ambasadoriumi Bulgarijoje ir daugiausia gyveno Sofijoje, T. Wasilewski palaikė glaudžius ryšius su savo *Alma mater*.

Profesoriaus mokslo darbų bibliografiją sudaro keli šimtai pozicijų. Ji labai aiškiai parodo jo mokslinių interesų įvairovę. Ir garbingas bei atsakingas ambasadoriaus Bulgarijoje pareigas jis užėmė neatsitiktinai, nors nebuvo itin veiklus politinis veikėjas. Mat būsimą profesoriaus daktaro ir habilituoto daktaro disertacijose buvo nagrinėjamos viduramžių Balkanų istorijos problemos: 1963 m. – „Bizantijos administracija Balkanų pusiasalyje XI ir XII amžiais“, 1971 m. – „Bizantija ir slavai IX amžiuje“. Vėliau T. Wasilewski nuolat sugrįždavo prie Bizantijos ir Balkanų istorijos temų, aktyviai dalyvaudavo balkanistų ir bizantologų konferencijose ir kongresuose, čia sulaukė tarptautinio pripažinimo.

T. Wasilewski nuo 1960 m. ėmė skelbti straipsnius, kuriuose nagrinėjo Lenkijos ankstyvųjų viduramžių istoriją. Metais anksčiau istorijos mokslo populiarinimo žurnale paskelbė pirminiais šaltiniais grįstą straipsnį apie išsimintiną XVII a. vidurio Abiejų Tautų Respublikos asmenį, pulkininką Samuelį Kmicicį, beje, daugiau susijusį su Lietuva, nei su Lenkija (Pierwówzór sienkiewiczowskiego Kmicica, „Mówią wieki“, 1959, nr 4, s. 12–15). Prie S. Kmiciciaus istorijos T. Wasilewski grįžo dar porą kartų (Przygody pana Samuela Kmicica, pułkownika wojsk JKM w latach potopu, „Mówią wieki“, 1972, z. 2, s. 5–10; Wyprawy wojenne pułkownika Samuela Kmicica, chorążego orszańskiego, w latach 1659–1665, „Mówią wieki“, 1973, nr 10, s. 4–9). Po to atėjo eilė Lietuvos giminių genealogijos tyrimams (Testament Ostafego Wołłowicza, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce“, r. 7, 1962, s. 165–173; W sprawie autentyczności przywileju Zygmunta Augusta dla Tyszkiewiczów (1569), „Studia Źródłoznawcze“, t. 8, 1963, s. 149–151).

Čia paminėti straipsniai rodo naujas T. Wasilewskio tyrimų kryptis. Jo įnašas į Lenkijos viduramžių tyrimus nėra itin gausus, bet paliko ženklus pėdsakus Lenkijos

istoriografijoje. Gerokai daugiau T. Wasilewskis nuveikė tyrinėdamas įvairius Lietuvos ir Jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės, Abiejų Tautų Respublikos istorijos aspektus. Šitose tyrimų srityse jo darbo rezultatai tokie gausūs ir įvairūs teminiu bei chronologiniu požiūriu, kad sunkoka juos glaustai pristatyti. Bandysime, kiek įmanoma, tuos T. Wasilewskio darbus sugrupuoti ir bent įvardyti, jei ne aptarti.

Bene daugiausia T. Wasilewskis nuveikė tyrinėdamas XVII a. Respublikos istoriją. Būtina paminėti dvi Respublikos valdovo Jono Kazimiero biografijas („Ostatni Waza na polskim tronie“, Katowice, 1984; „Jan Kazimierz (1609–1672)“, Warszawa, 1985). T. Wasilewskis itin nusipelnė XVII a. tyrinėtojams, pats vienas ar su talkininkais skelbdamas to amžiaus žmonių atsiminimus, dienoraščius, autobiografijas (Jan Antoni Chrapowicki, „Diariusz“, cz. 1: lata 1656–1664, Warszawa, 1978; cz. 2: lata 1665–1669, Warszawa, 1988; Bogusław Radziwiłł, „Autobiografia“, Warszawa, 1979; Hieronim Chryzostom Holstein, „Przygody wojenne 1655–1666“, Warszawa, 1981; Aleksander Dionizy Skorobohaty, „Diariusz“, Warszawa, 2000).

Prabilus apie T. Wasilewskio šaltinių skelbimo darbus, būtina paminėti, kad jis dar XX a. devintajame dešimtmetyje buvo tarp istorikų, darbais prisidėjusių prie Lietuvos Metrikos skelbimo atnaujinimo, redagavo ir rašė įvadus pirmiesiems Lenkijoje rengiamos ir leidžiamos Lietuvos Metrikos knygų serijos tomams („Metryka Litewska. Księga Sigillat 1709–1719“, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1987; „Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.“, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1989).

Iš XVII a. žmonių ar giminių T. Wasilewskį bene labiausiai domino Radvilų veikla, jiems, be B. Radvilos autobiografijos publikacijos parengimo, skyrė ne vieną studiją (Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce“, t. 18, 1973, s. 125–147; Nieznany list z 1659 r. Aleksandra Kurcjusza, rektora szkoły w Nowym Amsterdamie do księcia Bogusława Radziwiłła, „Miscellanea Historico-Archivistica“, t. II, Warszawa–Łódź, t. II, 1987, s. 99–105; Walka o spadek po księżnie Marii Wołoszce, wdowie po Januszu Radziwiłłe, w latach 1660–1690, „Miscellanea Historico-Archivistica“, t. III, Warszawa, 1989, s. 291–308; Budowla zamku i rezydencji Radziwiłłów w Birzach w latach 1586–1654, „Podług nieba i zwyczaju polskiego“, Warszawa, 1988, s. 263–272; Pochodzenie rodu Radziwiłłów-Ościków, „Miscellanea Historico-Archivistica“, t. VII, Warszawa, 1997, s. 11–17). Iš jų didžiausio susidomėjimo sulaukė straipsnis, kuriame T. Wasilewskis išryškino konfesines Jonušo Radvilos veiklos 1655 m., atvedusios į Kėdainių uniją, paskatas.

Kita T. Wasilewskui rūpėjusi tema buvo Lietuvos ir Lenkijos santykiai bei gyvenimas Abiejų Tautų Respublikos sudėtyje, taip pat ir tuometinė Lietuvos specifika (Tolerancja religijna w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVII w., „Odrodzenie i Reformacja w Polsce“, r. 19, 1974, s. 117–128; Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koroną od unii lubelskiej do początków XVIII wieku, „Zapiski History-

czne“, t. 51, 1986, s. 45–62; Litewskie rady senatu w XVII w., „Acta Universitatis Wratislaviensis“, nr 945, Seria: Historia, t. LXVI: „Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej“, Wrocław, 1988, s. 85–93; Wielkie księstwo Litewskie w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1795). Federacja dwóch państw i narodów czy państwo jednolite?, „Lithuania“, r. 1, 1990, nr 1, s. 66–77; Nobilitacje miast w dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, „Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach“, Warszawa, 1991, s. 373–385).

T. Wasilewskis – labai plataus akiračio istorikas, rašęs Balkanų, Lenkijos, Lietuvos istorijos temomis, ir tyrinėdamas Lietuvos istoriją, nesitenkino tik viena istorine epocha. Nuo 1987 m. galima stebėti padidėjusį jo susidomėjimą Lietuvos viduramžiais, tik kitaip nei Lenkijos ankstyvuosiuose viduramžiuose, čia tyrinėtojas koncentravosi ties vėlyvaisiais viduramžiais, kartais ir peržengdamas jų viršutinę chronologinę ribą. Šis dėmesys kartais buvo proginis, kaip pavyzdžiui, minint Lietuvos krikšto 1387 m. sukaktį (Zarys dziejów Kościoła Katolickiego na Litwie w XIII–XVI wieku, „Chrześcijanin w świecie“, r. 19, 1987, nr 12 (171), s. 17–25; Wokół związków Polski z Litwą, „Dzieło Jadwigi i Jagiełły. W sześćsetlecie chrztu Litwy i jej związków z Polską“, Warszawa, 1989, s. 34–40), kartais išplaukdavo iš dėmesio Palenkės istorijai, išsirutuliodamas į studijas, aprėpiančias platesnę teritoriją (Pospolite ruszenie województwa podlaskiego i ziem zachodniej Litwy w XVI w., „Drobna szlachta podlaska w XV–XIX w.“, Białystok, 1991, s. 9–12; Uwagi o liczebności, składzie etnicznym i uzbrojeniu litewskiego pospolitego ruszenia konnego w latach 1410–1529, „Studia Grunwaldzkie“, t. 1, Olsztyn, 1991, s. 52–56).

O susidomėjimas Gediminaičių genealogija buvo ilga laikis ir atnešė gausų derlių (Prawosławne imiona Jagiełły i Witolda, „Analecta Cracoviensia“, t. XIX, 1987, s. 105–116; Z dziejów dynastii Giedyminowiczów, nowe ustalenia genealogiczne, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego“, Warszawa, 1991, nr 5, s. 1–4; Trzy małżeństwa wielkiego księcia Litwy Olgierda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów, „Kultura średniowieczna i staropolska“, Warszawa, 1991, s. 673–682; Data urodzin Jagiełły i Witolda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów, „Przegląd Wschodni“, t. 1, 1991, z. 1, s. 15–34; Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo tronu po nim, „Discernere vera ac falsa“, Lublin, 1992, s. 183–196; Początkowe dzieje dynastii Giedymina, „Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym“, Warszawa, 1997, s. 347–362; Wnuczka Korybuta Olgierdowicza Zofia Zygmuntówna (Żedewidówna) księżna Zubrewicka i potomkowie Fedka Korybutowicza Nieświskiego Wiśniowieccy i Zbarascy, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego“, nowa seria, t. V (XVI), 2001, s. 175–182; Dynastia litewska w latach 1269–1377 a elekcyjność władzy, „Inter Orientem et Occidentem“, Warszawa, 2002, s. 95–102; Podwójne imiona prawosławnych książąt i panów, ich małżonek i córek w Wielkim Księstwie Litewskim, „Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku“, Białystok, 2005, s. 477–483).

Šiuose straipsniuose T. Wasilewskis pateikė naujų genealoginių išvalgų, tarp jų – Jogailos gimimo datos paankstinimas. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tyrinėtojas neapsiribojo tik genealogija ir plėtė savo tyrimų sferą, įžengdamas į XIII–XIV a. Lietuvos politinę istoriją, taip pat į istorinės onomastikos laukus.

Jau šis glaustas T. Wasilewskio paskelbtų Lietuvos istorijos tyrinėjimų išvardijimas leidžia drąsiai teigti, kad netekta iškilau Lietuvos istorijos tyrinėtojo. O dar reikėtų pridėti keliasdešimt išsamių, dažnai originalių tyrimųjų XIV a. pabaigos – XVII a. iškilių Lietuvos žmonių, daugiausia iš valstybinio-politinio gyvenimo sferos, biogramų, nuo 1961 m. skelbtų itin solidaus „Polski słownik biograficzny“ sąsiuvinuose. Atidesnės Jo darbų analizės lauktina ateityje, dabar konstatuosime, kad T. Wasilewskis neabejotinai paliko gerai įdirbtus bent kelių šalių istorijos plotus. Net jei kai kurie Jo teiginiai, kaip pavyzdžiui, J. Radvilos veiklos konfesinių paskatų išdidinimas ar kai kurios Gediminaičių genealogijos naujovės, nesulaukė visuotinio istorikų pritarimo, vis tiek prisidėjo prie mokslo pažangos, nes skatino didesnę susidomėjimą tomis temomis ir Lietuvoje, ir Lenkijoje.

Negalima nepaminėti, kad dirbdamas Varšuvos universitete jis išugdė didelę grupę istorikų, kurių pagrindinė tyrimų sritis yra Lietuvos istorija ir kurie jau daug nuveikė šios istorijos pažinimui.

Jau keleri metai tarp istorikų sklandė žinia, kad T. Wasilewskis rašo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją. Tai kėlė didelį susidomėjimą, buvo laukiama originalaus, žvilgsnių į Lietuvos istoriją iš netikėtų žiūros taškų persmelktos istorijos. Nebuvo lemta jos sulaukti. T. Wasilewskio mirtis – tai didelė Lenkijos istorijos mokslo netektis. Tai ir Lietuvos istoriografijos netektis.

Zigmantas K i a u p a